

GUSTAF II ADOLFS

SISTA KULTURSKAPELSE

MINNEN FRÅN ETT BALTISKT KULTURCENTRUM I DESS TREDJE HISTORISKA GESTALT

Av professor JOHAN BERGMAN, Stockholm

I.

DET gamla universitetet i Dorpat har genomgått växlande öden: först svenskt, sedan tyskt under rysk politisk ledning, har det efter världskriget inträtt i sin tredje period, som estniskt nationaluniversitet, under medverkan av finsk och svensk vetenskap.

Ester liksom finnar synas ha invandrat till Östersjötrakterna österifrån; vad esterna beträffar, torde bosättningen där ha ägt rum under århundradena närmast efter Kristi födelse, möjligen i viss utsträckning något tidigare. De *Aestii*, om vilka den romerske hävdateknaren Tacitus talar i sin skrift *Germania*, voro dock sannolikt icke de nuvarande esternas förfäder men esterna torde ha ärvt dessas namn, på samma sätt som t. ex. medeltidens arabiska morer i nordvästra Afrika ärvde de antika maurernas namn, därför att de kommo att bebo dessas forna land, eller nutidens tyska preussare de gamla baltoslaviska preussarnas namn av samma anledning.

Vid tiden för esternas invandring i landet torde någon väsentlig skillnad knappt ha förefunnits mellan deras och finnarnas språk, men genom deras långvariga isolering från varandra på ömse

Gustaf II Adolfs staty i endunge utanför universitetshuset.

sidor om Finska viken har en växande olikhet uppstått, dock icke större än att den nära frändskapen tydligt röjes. I våra dagar förstå därför ester och finnar varandra visserligen icke omedelbart, men det behövs icke många dagars samvaro dem emellan innan de kunna göra sig väl förstådda sinsemellan. En av de finska docenter, som vid Dorpatuniversitetets rekonstruktion under estnisk ledning kallades till professorer i Estland, lärde sig estniska på en månad och det så bra att han kunde för sin akademiska undervisning uteslutande bruka estniska språket. För oss svenskar, liksom för alla folk med indoeuropeiskt språk, äro däremot de finsk-ugriska språken synnerligen svårlärda. De äro emellertid ur språkhistorisk synpunkt intressanta med sina många ålderdomliga drag, såsom accenten på första stavelsen, ljudtänjningen, de många suffixerna, som möjliggöra ej mindre än 14 à 16 kasus o. s. v. Finnarna, esterna och de i Ungern boende magyarerna äro den finsk-ugriska folkstammens tre egentliga kulturfolk. Bulgarerna ha ansetts delvis äga finskt-ugriskt ursprung, men de spår därav, som kunna röjas av språket, ha till stor del försvunnit under deras månghundraåriga vistelse i slavisk omgivning under den äldre medeltiden.

Den nuvarande estniska republikens i storlek andra stad är Dorpat, av esterna kallad Tartu. Staden påminner något om Uppsala men är dubbelt så folkrik. Den har en stor slätt runt om sig och domineras av en gammal historisk ås med imponerande ruiner. Staden genomflytes också av en flod, större än Fyris; alléer och parker finner man i stor mängd. Det ståtliga universitetshuset, som till sin yttre apparition är ett av de vackraste i Europa, är visserligen efter nutida förhållanden i sitt inre något ålderdomligt, med tämligen smala korridorer och enkelt utstyrda lärosalar, som starkt påminna om gamla »Kuggis» i Uppsala, eller om mindre »Gustavianum», sådana dessa togo sig ut på 1880-talet, men dess yttre är magnifikt: ett i nyantik stil uppfört palats från 1805.

Universitetet äger för övrigt ett tjugotal andra större och mindre institutionsbyggnader, observatorium, ej mindre än fem olika medicinska kliniker, stor botanisk trädgård och ett välförsett bibliotek. Hela det stora vetenskapskomplexet verkar på ett starkt och välgörande sätt gammal kultur — och det icke allenast utvändigt.

Universitetet, stiftat av Gustaf Adolf 1632 — stiftelseurkunden utfärdades från lägret i Nürnberg några månader före hans död — var först svenskt och blev sedan i verkligheten tyskt, ehuru under rysk regering.

Universitetets svenska tid på 1600-talet förbigår jag här under hänvisning till den monografi däröver, jag utgav till universitetets 300-årsjubileum 1932 — under titeln »Det svenska universitetet i Dorpat, Gustaf II Adolfs sista kulturskapelse». Universitetet, som åren 1699—1710 på grund av krigsoroligheterna flyttat till Pernau, upphörde med sin verksamhet sistnämnda år. Under återstående delen av 1700-talet väntade man förgäves på uppfyllelsen av tsar Peters löfte vid Nystadfreden, att universitetet skulle återupprättas. Det återupplivades först av Alexander I år 1802. Sin största glansperiod hade det under tiden 1802—1893, då många av den tyska vetenskapens utmärktaste män utgjorde prydnader för det gamla lärosätet. Men 1893 kom en rysk tsarukas, som i ett slag förjagade den tyska vetenskapen. Alla föreläsningar skulle — påbjöds i denna ukas — hållas på ryska språket. Detta var ett av de många uttrycken för den energiska förryskningspolitik, som under Alexander III:s tid tog sin början och av vilken bl. a. Bobrikovs politik i Finland var ett av de i Sverige mest kända symptomen.

Under världskriget »evakuerade» den ryska tsarregeringen det värdefullaste av universitetets lösa egendom — däribland största delen, c:a 400,000 volymer, av dess bibliotek —, som flyttades till Voronesj i det inre Ryssland, dit professorerna och de studenter som ej voro enrollerade i hären ålades flytta. Efter den andra ryska revolutionen i november 1917 blev skilsmässan med Ryssland definitiv, och den 24 februari 1918 proklamerade estniska lantdagens presidium och seniorskonvent Estland som en oavhängig republik. Blott ett par dagar därefter inmarscherade emellertid tyska ockupationstrupper i landet, och under några månader stod det under tyskt välde, till dess genom tyska kejsardömets fall och vapenstilleståndet i november 1918 förhållandena ändrades. De tyska trupperna återkallades. Den provisoriska estniska regeringen trädde i funktion, en nationalarmé organiserades med största möjliga skyndsamhet, och ett frihetskrig, nu riktat mot bolsjevikväldet, tog sin början. Då jag för första gången såg landet (1919), pågick ännu kriget med Sovjetryssland, men i början av år 1920 började fredsförhandlingarna i Tartu

och den 2 februari uppgjordes fredspreliminärerna. Ryssland erkände Estlands självständighet, betalade 15 miljoner guldrubel och förband sig att till Estland återställa evakuerad egendom (som också i huvudsak återkom). Som vittnesbörd om sympatierna för Sverige må nämnas att frihetsproklamationen av den 24 februari 1918 utfärdades även på svenska språket jämte estniska och tyska, ehuru de fåtaliga estlandssvenskarnes numerära ställning ju knappast berättigade dem till så stor uppmärksamhet.

Vid reorganisationen av landets gamla kulturcentrum, universitetet, önskade man givetvis helst besätta lärarplatserna med nationella krafter men i de många fall, då professorskompetenta sådana ännu saknades, vände man sig till utlandet och då främst till det stambesläktade Finland — ej mindre än sex docenter vid Helsingfors' universitet mottogo professorskallelser till Tartu — och därefter till Sverige. Av intresse är, att man bl. a. önskade få, om möjligt, hela den juridiska fakulteten besatt med svenska jurister, ett talande bevis på det goda minne man hade av tillståndet under svensk lag och rätt i »den gamla goda svenska tiden» (vana hea rootsi aja), som talesättet där ute lyder. Det må väl sägas vara ett tragiskt öde, att Sverige ej var i stånd att tillmötesgå en sådan önskan. Tyvärr var och är alltfjänt — en interpellation vid 1938 års riksdag ställer det i stark belysning — antalet vetenskapliga svenska jurister för litet även för våra inhemska behov. Juristerna ha större utsikter till ekonomisk framgång som advokater än som universitetslärare. Därtill kom att de löner, som kunde erbjudas i Dorpat, voro avsevärt lägre än i Sverige — något som visserligen ej oväsentligt kompensades av de vida lägre hyres- och livsmedelskostnaderna. Blott en enda svensk jurist, jur. d:r Andreas Bjerre, straffrättsspecialist och lärjunge till Liszt i Berlin, Thyrén i Lund och Stjernberg i Stockholm, kunde antaga kallelse. Han var ekonomiskt oberoende och starkt intresserad av uppgiften, skicklig i sitt ämne men tyvärr sjuklig. Han är nu sedan några år avliden. Man fick taga flertalet av de övriga behövliga juristerna bland de i stället ej så få efter ryska revolutionen hemlösa ryska rättslärdar, som ej kunde få eller ville verka i sitt gamla hemland. Lättare blev det att få svenska vetenskapsmän från andra fakulteter, där tillgången på kompetenta krafter var större och konkurrensen vid de svenska universiteterna skarpare. Fyra svenskar ha förutom mig och Bjerre efter världskriget beklätt ordinarie professurer

därute (Birger Nerman i prehistorisk och jämförande arkeologi, Helge Kjellin och Sten Karling i konsthistoria samt P. Wieselgren i svenska språket och litteraturen), varjämte flera haft kortare eller längre förordnanden som universitetslektorer i svenska språket. Den första av dessa var sedermera docenten i Uppsala Ragnar Ljunggren. Den som längst tiden uppehöll detta lektorat var fil. mag. Nils Herman Lindberg från Göteborg. En kortare tid var den svenske amanuensen E. Lundström anställd som assistent åt professorn i botanik och »adjutor», som yrkestiteln där hette, vid botaniska trädgården.

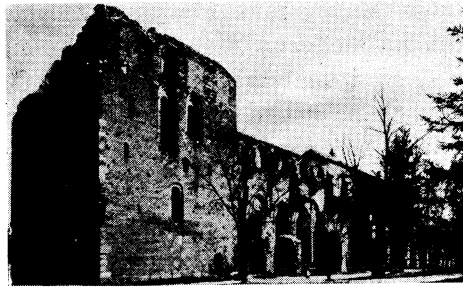
Går man längre tillbaka i tiden, finner man ett par svenska professorsnamn i de akademiska katalogerna från ryska tiden, sedermera presidenten A. Lindstedt i matematik och prof. G. Backlund i astronomi. Tilläggas kan, att den unge Hjalmar Branting ett par månader innehade förordnande som e. o. amanuens vid astronomiska observatoriet.

Det vore frestande att här utförligare skildra intrycken av den för mig nya och intressanta värld, i vilken jag inträdde vid tillträdet till professuren vid det gamla skiftesrika universitetet. Det vore mycket av intresse att därvid berätta. Men det skulle bli för långt för en tidskriftsartikel. Mitt första intryck av universitetsbiblioteket var emellertid en sällsam episod, som jag ej vill undanhålla mina läsare.

Under mina tidigare resor i vetenskapligt forskningssyfte har jag arbetat i många stämmingsfulla och originella biblioteksloualer: det magnifika vatikanska biblioteket i Rom, det som en fästning 600 meter över människornas byar och städer tronande gamla benediktinerklostret Monte Cassino (halvvägs mellan Rom och Neapel), domkyrkobiblioteket i det nordengelska Durham, vilket förvaras i själva koret till den åldriga och stilfulla medeltidskatedral, där bl. a. Beda Venerabilis' stoft fått sitt vilorum, och slutligen — kanske det stämmingsfullaste studierum jag någonsin sett — dombiblioteket i Köln, inrymt högt uppe i ett av de väldiga tornen i det gotikens underverk som Kölnerdömen utgör. I Durham brann en gammaldags koleld på ett slags trefot i det kalla koret, när bibliotekets gamla handskriftsskatter framtogs av den i filtars insvepte mer än 80-åriga Canon Greenwell, som vid mitt besök där var deras vårdare. I Köln ledsagades man uppför den slingrande torntrappan av en tjock, pustande munk, som nästan fyllde passagen mellan de trånga väggarna, där den smala

stentrappan ringlar sig upp. När man kom upp överraskades man emellertid av att finna ett stort, rymligt rum med fullt modern biblioteksinredning. Ett starkt intryck, ehuru av annat slag, får man ju också i ett sådant modernt bibliotek som t. ex. British Museums väldiga readingrooms-rotunda, vilken torde vara den ur rent praktisk synpunkt mest välordnade biblioteksstudiesal i världen.

Efter alla dessa intryck kunde det väl tyckas som om universitetsbiblioteket i den gamla estniska staden ej borde ha så mycket

Domkyrkoruinen, vari universitetsbiblioteket är inrymt.

att bjuda. Och dock måste jag säga att jag näst tornrummet i Kölnerdömen knappast känner någon för studiero, inre samling och historisk stämning mer ägnad arbetsplats än detta härliga bibliotek. Det är inmonterat i ruinen av en gammal gotisk domkyrka, vilken sålunda ännu i sitt ruinerade skick får vara en fristad för det andliga

livet — meditationen i en vetenskapens tysta verkstad är ju också på sitt sätt en gudstjänst.

En synnerligen stark känsla av denna underbara stämning fick jag en av de första dagarna av min vistelse i Tartu, då »Gelehrte estnische Gesellschaft», som jag inom kort ej blott som gäst utan som ordinarie ledamot kom att tillhöra, firade sin årshögtid i det gamla universitetsbiblioteket, som jag vid detta tillfälle såg för första gången. Nämnda sällskap är en enklare motsvarighet till vår Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademi och lägger, liksom denna, huvudvikten på den inhemska fornforskningen. På grund av kolbrist sparades det den gången (1919) starkt på belysningen, och en enda elektrisk låga, lysande över den vit-håriga patriarken i presidentstolen, nästan som legendens »tunga av eld», var det enda som upplyste den väldiga hallens mittparti. I halvdunklet på alla sidor skymtade bokhyllornas ändlösa rader — att en stor del av dem voro tomma, evakuerade till Ryssland, kunde i denna klärobskyrbelysning knappt observeras. En hel del gamla målningar och porträtt skymtade även, vilka ej tillhörde

universitetet utan det nämnda lärda sällskapet och därför icke fått följa med de bortförda böckerna till Ryssland. Här och var strävade de gotiska pelarna mot de knappt skönjbara kryssvalven. I denna miljö, omgivna av seklernas tysta tankar, nedlagda i dömens arkitekturformer och i böckernas rader, sutto omkring femtio lärda män församlade kring åldrigt ekbord och ordföranden i en snidad stol, på avstånd erinrande om medeltida korstolar. Men vad skulle en gammal domherre vid denna kyrka ha sagt, om han sett den hedniske Sokrates' gamla satyrhuvud uppställt som symbol över en konsol på en av strävpelarna? Den lärda församlingen där nedanför passade annars gott i stil med lokalen. Man såg gamla vithåriga män med böjda hjässor, och mannen på presidentstolen verkade högst stilenlig i ensemblen: en grånad man med stillsamma, resignerade ord och — efter nordisk sed — just inga gester. Han läste från manuskript sitt fint formade tal på en tyska som nästan endast genom det karakteristiska *ej* i st. f. *aj* vid uttalandet av diftongen *ei* röjde tyskbalten. (Sällskapet hade då ännu väsentligen tyskbaltsk karaktär. Numera är det mera estniskt-nationellt betonat.)

Biblioteket var vid krigets utbrott ett av de mest välförsedda rent vetenskapliga bibliotek i Norden. Det räknade närmare en halv miljon volymer och att döma av vad de kvarvarande katalogerna upplyste var det icke blott kvantiteten utan i ännu högre grad kvaliteten som var avundsvärd. I mitt fack fanns åtminstone det mesta som dittills utkommit av större betydelse och särskilt var dess samling av akademiska avhandlingar ovanligt rikhaltig. Den svenska litteraturen och den som direkt eller indirekt berörde Sverige var ej heller obetydlig. Man tänke sig nu vilken förlust det blev för detta rika bibliotek, när av dess nära 500,000 volymer omkring 400,000 släpades bort. De som sågo denna evakuering kände det som om universitetets livsnerv på en gång avskurits. Man satte emellertid igång en allmän insamling för att återställa det nödvändigaste, och även universitetsbiblioteket blev härvid på ganska storartat sätt ihågkommet med betydande gåvor av större och mindre boksamlingar. Och som förut sagts: några månader efter freden med Ryssland återställdes det bortförda.

Min första åtgärd som professor i klassisk, speciellt latinsk filologi blev att hösten 1919 avfatta den latinska inbjudningsskrivelse, i vilken världens olika universitet inbjödos till den officiella

Johan Bergman

högtidlighet, varmed den gamla högskolan ämnade öppna tredje epoken i ett växlingsrika liv. Skrivelsen föranledde givetvis en stor mängd svarsadresser, de flesta likaledes på latin, från när och fjärran. Som en kuriositet kan jag nämna att jag, som i Sverige ännu var anställd vid Stockholms Högskola, blev anmodad att å Högskolans vägnar besvara den från Tartu utgånga, likaledes av mig författade skrivelsen.

Min verkliga undervisningsverksamhet vid universitetet tog emellertid sin början först på nyåret 1920, då jag definitivt flyttade över och den 28 januari höll min inträdesföreläsning över källorna till västromerska rikets historia under folkvandringstiden. Man fick ett intryck att gammal akademisk tradition ännu lever kvar vid detta historiska universitet, då efter föreläsningens slut min närmaste kollega, docenten Baumann, som var förordnad att uppehålla den andra professuren i klassisk filologi (med huvudvikt på grekiskan), å auditoriets vägnar på latin besvarade det latinska hälsningsanförande, varmed jag börjat den för övrigt på tyska hållna föreläsningen. Den underström av sympati för Sverige, som därvid kom i dagen, var även anmärkningsvärd, och överhuvud var den stämning i hög grad gripande, som rådde vid såväl denna som professor Bjerres ett par dagar därefter hållna inträdesföreläsning (om straffrättens växlande principer genom tiderna).

(En andra artikel följer i årgång 1939.)